

Literatură și politică în orașul începutului de secol: Ady și Goga

RĂZVAN PĂRÂIANU

Motto: De multe ori arta e un sanatoriu în care se vindecă rănila pe cari ni le-a dat viața...¹

Octavian Goga

1. Introducere

Acest eseu este preocupat de două modele de închipuire și/sau construire a orașului. Unul este acela ilustrat de Endre Ady, celălalt de Octavian Goga. Orașul este Budapesta. În ciuda condițiilor similare în care cei doi și-au început cariera literară, Ady și Goga au dezvoltat perspective interpretative sociale și politice radical diferite. Ady era dezamăgit de capitala ungară din punctul de vedere al unui modernism radical. Pentru el, Budapesta nu era încă pregătită să joace rolul unei metropole fiind legată prea mult de naționalismul îngust al politicianilor contemporani lui. Ady, care a scris că „naționalismul este într-adevăr o alianță internațională a întunericului, prostiei și egoismului malefic ale autorităților”,² nu și-a putut permite o imagine bună a Budapestei, în mod special deoarece ea reprezenta capitala statului național ungar, așa cum era el imaginat de elita politică maghiară. Din acest punct de vedere, Budapesta era mai mult un centru politic decât un oraș ca atare și de aceea, Ady a încercat să-l ocolească sau să *scape* de el. Era îndrăgostit de Paris, și acolo dorea el să trăiască, departe de capitala *feudală și înapoiată*.

În contrast, Goga, întîlnind aceleași realități, a dezvoltat o cu totul altă atitudine. Răspunsul lui a fost reinventarea satului său natal, ca o alternativă la modernitatea urbană a Budapestei. El a dorit să se *rătărănească*. Unul dintre motivele principale pentru care repudia Budapesta a fost același rol jucat de acest oraș în politica națională, dar de această dată, rolul jucat de naționalism fiind total opus. Goga nu a fost un internaționalist sau un modernizator precum Ady. Dimpotrivă, el a fost un arhaist, și, mai târziu, atingînd ultimile concluzii logice ale acestui arhaism, el a devenit un scriitor proto-nazist.

Opinia celor doi asupra altor orașe va completa prezenta analiză. Unul dintre aceste orașe unde au fost atît Ady, cît și Goga și de care amîndoi au fost profund impresionați este Parisul. Parisul are avantajul că indică mult mai clar atitudinea lor față de oraș, dincolo de problema națională. Un alt caz alături de alte orașe românești de după primul război mondial este Bucureștiul. Din păcate, de aici încolo analiza continuă unilateral, doar cu evoluția postbelică a lui Goga, datorită dispariției lui Ady în 1919, înainte deplina realizări a statelor naționale în Europa Centrală și de Est. Acest exemplu este totuși relevant deoarece urmează una din căile principale de emergență a extremei drepte românești și nu numai. Cazul lui Dezső Szabó vine să contrabalanseze pe cît posibil această unilateralitate păstrînd perspectiva comparativă inițială. El a fost considerat un epigon al lui Ady și a fost o figură importantă în dezvoltarea populismului în Ungaria jucînd un rol extrem de ambiguu atît politic cît și cultural. În plus, exemplul lui relativizează în bună măsură asemănările care au fost menționate cu altă ocazie.³

Punctul de plecare pentru acest eseu îl constituie articolul lui Carl E. Schorske, „The Idea of the City in European Thought: Voltaire to Spengler”.⁴ Urmînd acest articol, cele două cazuri studiate ilustrează două poziții majore în a considera orașul. Una este *orașul ca viciu* și ea descrie în bună măsură atitudinea lui Goga în reprezentarea orașului. Mai mult, cazul lui Goga indică traiectoria care leagă vechiul răspuns arhaistic de secol nouăsprezece — dat modernității urbane — cu literatura proto-nazistă de secol douăzeci, neo-arhaistă. Cea de a doua poziție majoră este *orașul dincolo de bine și de rău* care este și poziția lui Ady față de oraș. Acesta a fost poate una din consecințele teribilei „detașări de confortul psihologic al tradiției și de orice sens al participării într-o societate integrată ca un tot.”⁵

În continuare, va fi adus în discuție un alt subiect intim legat de imaginea orașului. Este vorba despre constituirea populismului ca mișcare intelectuală în Europa Centrală și de Est. Acest fenomen a depășit limitele Rusiei și s-a răspîndit în multe alte țări, fie datorită aceluiași condiții ale unei modernități provocatoare, fie tentației intelectuale exercitate de gînditorii ruși. Pentru o discuție introductivă despre populismul rus, lucrările lui Andzej

Walicki, *The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists*⁶ și Joseph Held (ed.), *Populism in Eastern Europe, Racism, Nationalism, and Society*, sînt deosebit de folositoare.

O concluzie preliminară a acestei lucrări este aceea că o aceeași experiență a modernității urbane, fie ea Fin-de-Siècle Budapesta, poate susține reacții diferite și uneori chiar opuse. Cele două cazuri considerate, Ady și Goga, arată cum o criză de identitate similară, dezvoltată în mediul urban, a putut fi rezolvată în moduri radical diferite.

2. Sensibilități antiurbane ale populismului

Schorske identifică trei *loci classicus* în a gândi orașul, toate trei apărînd într-o succesiune temporală. Ele sînt *orașul ca virtute, orașul ca viciu și orașul dincolo de bine și de rău*, ele fiind strîns legate de importante fenomene socio-culturale, și anume filosofia iluministă, industrializarea și noua cultură subiectivistă.⁷ Două din aceste *tipare* sînt potrivite pentru a iniția discuția asupra subiectului de față.⁸

Primul, într-o ordine inversă, este *orașul dincolo de bine și de rău*. Așa cum spune și Schorske:

„Cîndva, în jurul anului 1850, în Franța a apărut un nou mod de gîndire și simțire, care încet, dar sigur și-a extins autoritatea asupra conștiinței Occidentului. Nu există acord asupra naturii marii schimbări în cultura noastră care a putut conduce la apariția lui Baudelaire și a impresionistilor francezi și care a primit formularea filozofică a lui Nietzsche. Noi știm doar că pionierii acestei schimbări au provocat explicit validitatea moralei tradiționale, gîndirii sociale și artei. Primatul rațiunii umane, structura rațională a naturii și înțelesul istoriei, au fost toate aduse în față tribunalului experienței psihologice personale pentru a fi judecate. Această mare reevaluare a atras inevitabil în cursul său și ideea de oraș. Așa cum virtutea și viciul, progresul și regresul și-au pierdut claritatea, orașul a fost plasat și el dincolo de bine și de rău.”⁹

Acesta e cazul lui Ady. El a mers dincolo de bine și de rău interpretînd nu numai orașul, dar și modernitatea, viața și arta. Nu este locul potrivit pentru a analiza poziția lui Ady în literatura modernă.¹⁰ Ceea ce este important în acest context este natura provocării ridicate de Ady. Ea a fost o revoltă individuală. Ady a refuzat orice clasificare a operei lui și orice înregimentare într-un grup cultural sau politic. Așa cum spune Birnbaum, „unicul său habitat a fost spațiul sufletesc, orice altceva fiind doar o proiecție [a sa].”¹¹ Aflîndu-se dincolo de bine și de rău, el nu putea și/sau nu vroia să construiască o utopie. În fapt, el a creat o altă lume, o lume a cărui unic exponent era doar el. Bine și rău, trecut și viitor, converg în personalitatea lui. El a cerut regenerare națională și internaționalism; el a susținut programul social democrat și a argumentat continuitatea liberalismului anilor '60; el „a celebrat vechile virtuți ungurești și rebelii eroi unguri”¹² și „a făcut toate acestea pentru a crea în rîndul ungarilor ideea credinței în posibilitatea unei Ungarii noi;”¹³ el s-a auto-denumit anti-Crist și „a crezut precum Cristos, că suferă pentru binele poporului ungar”, el a rămas singur între lumea sa și realitate. Toate acestea le-a dorit. „Eu nu am nimic în comun cu așa numiții moderniști unguri, iar presupusa mea revoltă literară nu este o revoltă” scria el în 1908. „Nu cunosc nimic despre revoluția care se spune că a izbucnit în numele meu” și „eu nu am vrut niciodată să fiu altceva... decît un nou om autentic, Endre Ady.”¹⁴ Fiind singur, poate tocmai acesta a fost motivul fascinației magnetice pe care a exercitat-o asupra contemporanilor săi.

Ady nu a devenit niciodată poetul Budapestei¹⁵ și a încercat să ocolească acest oraș. Nu i-a plăcut, dar nici nu a criticat capitala Ungariei. În schimb, a fost bun prieten cu mulți dintre aceia care în mod repetat au apărut dezvoltarea urbană. Ignotus este unul dintre ei. Încă o dată, orașul nu este explicit Budapesta datorită aceluiași motiv: presiunea imobilității politice a imperiului și chestiunea naționalităților. Pentru acești reformiști sociali¹⁶ Occidentul (Nyugat) a reprezentat viitorul.

Cel de al doilea model este *orașul ca viciu*.¹⁷ Impresionanta rată a industrializării a adus noi probleme și provocări pentru orașele începutului de secol nouăsprezece. Orașele s-au rupt în două și întreaga societate era divizată în *două națiuni*, așa cum Disraeli s-a exprimat. Această stare de război social a înlăturat brutal orice iluzie de progres continuu și liniar al civilizației.

Două fenomene au fost paralele cu această transformare¹⁸ a orașului virtuos într-un oraș vicios. Una este deprecierea condițiilor urbane datorită enormei rate de urbanizare, iar cealaltă erodarea moștenirii iluministe datorate dezamăgirii sociale în progresul urban. Aceste două fenomene diferențiază în timp demonizarea fiecărui oraș european¹⁹ și nu numai. În cazul Budapestei această mișcare culturală a apărut atunci cînd primele rezultate ale perioadei Compromisului au început a fi observate.

Budapesta, crescînd de două ori mai repede decît Viena și de trei ori decît Paris și Londra, în cei cînzeci de ani ce au urmat stabilirii monarhiei dualiste și-a schimbat dramatic poziția în ierarhia urbană europeană. Din al șaptesprezecelea oraș al Europei, Budapesta a ajuns — în 1910 — cel de al șaptelea.

Această extraordinară rată de creștere l-a făcut pe un geograf german să remarce în anii '20 că Budapesta a fost unică în Europa, dovedind o „caracteristică americană” de creștere.²⁰

Acesta este exact contextul în care Goga sosește la Budapesta. În opera sa, Budapesta este elementul cheie pentru înțelegerea relației intime dintre oraș, evrei, capitalism, urbanism, liberalism, radicalism social și așa mai departe. Compromisul a fost proiectat de către liberalii unguri. De aceea, efectele acestui foarte important act politic au fost atribuite lor. Emanciparea evreilor, creșterea industrială, expansiunea capitalismului, urbanizarea pe scară largă a Budapestei au fost doar cîteva dintre acestea. În același timp, persistența în provincie a unor structuri sociale percepute ca fiind înapoiate a deschis o serioasă prăpastie între spațiul social urban și cel rural. Această prăpastie era traumatică pentru cei ce încercau să o treacă. Așa s-a întîmplat și în cazul lui Goga. Doar că în acest caz, această prăpastie a avut în plus și o dimensiune națională deloc neglijabilă. Goga și alții ca el au hrănit un inerent „conflict comunal” la periferia simbolică a orașului, conflict care poate fi cu ușurință privit ca făcînd parte dintr-o înfruntare națională. John Breuilly descrie foarte bine această situație:

„Cel mai dramatic lucru, mutarea la oraș, este pentru mulți oameni mutarea într-o lume nouă în care vechile moduri de a fi, a gândi și de a acționa sînt puse sub semnul întrebării. Pentru deplina realizare a acestei mutări, oamenii au nevoie de o redefinire a intereselor și a felului lor de a acționa. În acest proces de redefinire, naționalismul poate juca un rol important.”²¹

Astfel, o lectură naționalistă a realităților sociale și culturale, ca și polarizarea lor națională au fost calea cea mai ușoară pentru a controla o astfel de criză de identitate. Budapesta a devenit în opera lui Goga un oraș străin și înstrăinant pentru inteligența românească. După război, în România Mare, scrierile lui și-au pierdut din atracția emoțională inițială și datorită absenței Budapestei din peisajul cultural și politic.²²

Secolul al nouăsprezecelea a fost martorul unui extraordinar val de urbanizare pentru care Budapesta este doar unul din cele mai ilustrative exemple. Iată, cine ar fi crezut că — parafrazîndu-l pe Wells²³ — în ultimii ani ai secolului al nouăsprezecelea lumea orașului era urmărită dintr-un spațiu fără de timp? Peste un abis de spațiu, orașul era privit cu ochi invidioși și minți străine de acest univers urban proiectau planuri împotriva lui. Aceștia erau populaștii.

„Populaștii”... au urît orașele cu o intensitate variabilă. Pentru ei, orașele reprezentau centrele din care începea „invadarea” societăților lor de către „străini”. S-a spus adesea că acești „străini” exploatează „adevăratul popor”, reprezentat firește de țărănime, în interesul „capitaliștilor care sug sîngele poporului”. Pentru acești „străini” – fie ei oameni reali sau idei „ciudate” – în al căror interes guvernul strîngea impozite de la țărănime, centrele urbane erau ca o pană de inserție socială. În aceste centre, politica națională căpăta formă în detrimentul interesului real al națiunii.²⁴

La sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea populismul și-a făcut tot mai simțită influența supra vieții culturale și politice din estul Europei. Constituirea acestui curent intelectual poate fi considerată drept un rezultat al diseminării ideilor marxiste. În același timp însă, contextul particular al Rusiei anilor șazeci din secolul trecut a jucat un rol extrem de important în formarea populismului rus (narodnicism), care ulterior a exercitat o atracție deosebită pentru mulți intelectuali din întreaga Europă. Atunci, după primul val de reforme, inteligența rusă și-a pierdut încrederea în calea de dezvoltare și progres oferită de modelul Europei Occidentale. Ei au început să caute o altă alternativă, o altă formă de modernitate, care să fie bazată mai mult pe comunitățile rurale și mai puțin pe ingredientele occidentale cum erau urbanismul și industrializarea.

În principal, termenul de populism acoperă două înțelesuri, unul istoric și altul marxist. Primul înțeles implică „o teorie care susține hegemonia maselor asupra elitelor educate”.²⁵ Cel de al doilea, implică o teorie a unei dezvoltări non-capitaliste care să ofere posibilitatea ocolirii stadiului de capitalism modern. Amîndouă înțelesuri au rădăcini adînci în condițiile Rusiei secolului al nouăsprezecelea și în același timp corespund unei opțiuni intelectuale dezvoltate într-un context mult mai general.

Această largă perspectivă comparativă, pare deosebit de atractivă și valoroasă. Ea ne dă posibilitatea de a vedea populismul rus drept o variantă particulară a unui model ideologic care apare în diferite societăți înapoiate, în perioade de tranziție, și care reflectă caracteristicile poziției sociale ale țărănimii. Bineînțeles, aceasta nu înseamnă că populismul poate fi considerat drept o expresie *directă* a ideologiei țărănești; el este o ideologie formulată de

inteligenția democratică care în țările înapoiate, fiind lipsită de o puternică structură socială burgheză, se bucură de regulă de o mai mare autoritate socială și joacă un rol mai important în viața națională decât intelectualii din statele mai dezvoltate din punct de vedere economic.²⁶

După cum considera Miklós Lackó,²⁷ există două tipuri de populism. Unul este de tip ofensiv și este temporal plasat în prima parte a secolului al douăzecilea fiind datorat în bună măsură crizei anilor treizeci. Celălalt este de tip defensiv²⁸ și este propriu sfârșitului de secol nouăsprezece. Acest populism defensiv sau reacționar²⁹ este înrădăcinat în înapoierea societăților est-europene. El implică idealizarea stilului de viață țărănesc și anti-intelectualismul inteligenței. În fapt, el reprezintă o transformare a înapoierii percepute dintr-un handicap într-un avantaj. Această temă este deosebit de relevantă pentru prezentul subiect deoarece populismul are o importantă componentă anti-urbană. Apoi, îmbogățit de naționalism și radicalism social, populismul a format în bună măsură discursul public începând cu sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Budapesta nu a fost o excepție din acest punct de vedere. Așa cum arăta Birnbaum:

„Satul ungar și orașul provincial ungar au rămas pentru multă vreme subiectele predilecte ale poeziei și literaturii.

Puțini fii ai Budapestei au scris despre orașul lor cu oarecare succes. Imaginea capitalei apărea cu precădere în scrierile celor înfricoșați și intimidați de experiența lor inițială acolo. Ei au criticat Budapesta din punctul de vedere al unor străini intoleranți, frustrați și de cele mai multe ori stingheriți.”³⁰

Înainte de primul război mondial, maghiarii și românii manifestaseră caracteristici similare din acest punct de vedere. Un fragment scris de Goga conține pe scurt câteva din coordonatele principale ale populismului:

„M'a atras poporanismul, pentru că se ocupa de țăran, de țăranul în care trebuie să vedem un rezervor de rasă, și pentru că se lansa concomitent și un sentiment moral: țăranul e clasa care suferă.

Semănătorismul însemnează o atitudine de simpatie față de țărani, de cei obișnuiți, o mișcare de răscolire a frământărilor de jos.

Am mers paralel cu această manifestare, însă pot să spun că nu am fost niciodată ceea ce se cheamă un semănătorist, n'am fost înglobat în această mișcare literară.

Literatura a avut totdeauna o tendință desrobitoare, ca să zic așa, o tendință de a se apropia de cei umili, de cei care suferă. De aceea, rolul covârșitor al țăranilor în literatura noastră de atunci.”³¹

Acest fragment amintește opinia lui Walicki conform căreia populismul nu este nici pe departe un curent pe atât de omogen pe cât s-ar vrea.³² Structura lui ideologică supraindividuală face imposibilă desemnarea unui singur individ drept exemplar or ilustrativ pentru o astfel de mișcare intelectuală. Mai mult, poziții simetric opuse pot fi imaginate într-o aceeași mișcare populistă.

Există un element important al comparației dintre Goga și Ady care este relevant din acest punct de vedere. De o parte, Ady s-a apropiat de populism pe direcția oferită de radicalismul social. El nu a fost interesat în prea mare măsură de *țăranism* în ciuda unor pagini scrise de el care arată că Ady era preocupat totuși de acesta.

„Risipitor, eretic, eu,/ Dar colo-s așteptat mereu,/ M-așteaptă satul și-i sunt drag.

Parcă m-ar revedea-n suman,/ Nu-n strai tocit de orășean,/ Surâde, îmi surâde lin.

Apoi îmi zice: fătul meu,/ Alină-te la pieptul meu,/ La vatra cea din moși-strămoși.”

M-alină, mă sărută, blând,/ Și m-or cuprinde iar, pe rând,/ Eresuri, datini, vrăji sătești –

Ca un copil bătut de mamă,/ Plâns și trudit peste măsură,/ Așa voi adormi pe veci.”³³

Radicalismul lui, creativitatea sa literară cu o puternică componentă socială l-au făcut să fie o problemă pentru susținătorii săi și, de aceea, Ady a rămas în cele din urmă singur în lupta sa pentru regenerarea Ungariei. De cealaltă parte, Goga s-a apropiat de populism pe direcția oferită de naționalism. Critica sa social-culturală a pornit, asemeni aceleia lui Ady, de la reformismul social, dar treptat acesta a fost impregnat de naționalism și *țăranism*. Argumentul lui Goga, acela că elitele românești erau alienate de către capitala decadentă, a supraviețuit, dar a fost reorientat în concordanță cu noua lui poziție politică.

Pentru a înțelege criticismul cultural al lui Goga împotriva orașului, orice comentator atent trebuie să țină seama atât de influența Budapestei, cât și a Bucureștiului pentru formația timpurie a tânărului Goga. În comparație cu Ady, discursul lui public pare a-și pierde culoarea radicalismului social.³⁴ În comparație cu Iorga, dimpotrivă, s-ar putea identifica un fel de activism politic în articolele sale. Adevărul este că Goga, contemplând posibilitatea de a juca un important rol politic, folosind uriașul său renume de „*poet al pătimirii noastre*”³⁵, era gata să primească orice poziție

publică aflată la îndemână. El nu a ales tabăra social-democrată asemenea lui Ady sau cea naționalist-democrată asemenea lui Iorga, ci a ales naționalismul, demagogia națională, pentru a acumula pe cât de repede posibil recunoașterea publică de lider al mișcării naționale românești.

Goga și-a decolorat discursul politic de radicalismul social inițial adoptând o tonalitate pur națională. Această transformare a fost posibilă datorită unei calități deosebite a lui de a adopta termeni, concepte sau chiar sloganuri de la alte personaje ale vieții publice. Revizitând scrierile lui și cele ale celorlalți colegi ai săi, se poate remarca că în realitate toate cuvintele cheie folosite de Goga au fost împrumutate de la prieteni, colegi sau alți ziariști care au participat la existența ziarului *Tribuna* sau a revistei *Luceafărul*. Astfel, mai mult sau mai puțin demonstrabil, Goga ar putea fi interpretat ca o oglindă care a reflectat pozițiile celorlalți fiind lipsită de o poziție a sa, de o personalitate proprie. Or, tocmai această calitate l-a făcut deosebit de calificat pentru a juca rolul unui conducător de opinie publică, „poetul pătimirii noastre” fiind îmbrățișat imediat de toată lumea. Până și șeful conservatorilor români, Alexandru Marghiloman, l-a citat de la tribuna parlamentului român.³⁶ Ceea ce nu s-a întâmplat niciodată în cazul lui Ady.

3. Închipuirile orașului: selecțiuni

3.1. Paris

Paralela cronologică dintre Ady și Goga este uimitoare. Amândoi au devenit celebri în același an, amândoi au plecat la Paris înainte de succesul lor literar, amândoi au aparținut aceleiași generații,³⁷ amândoi proveneau din același regiune, au văzut Parisul aproape la aceeași vârstă. Diferențele sînt impresionante. Ady a fost exaltat de *sfîntul oraș*. Un anumit articol este foarte grăitor în acest sens:

„Tu, oraș minunat, mare și sfînt, îți cutreier străzile, de care, după cîteva săptămîni extatice, vreau să mă apropiu cu dorințe de seducție. Hoinăresc împrejur și doresc să fii al meu. Nimeni altcineva nu te poate iubi ca mine, nu te poate înțelege și simți în toată măreția ta, doar eu. Eu, eu care și azi, înconjurat de ucenici stîngaci în omnibusul ce mergea agale, sus la Imperial, am smuls cu trudă din sufletul meu un poem pătimaș de dragoste pe trei bănuși de aramă. Un poem dedicat ție, pe care nu cu mult timp în urmă am putut să te văd în sfîrșit după o atît de intensă dorință. Acolo sus, la Imperial, am simțit c-aș muri imediat dacă m-aș despărți de tine. Chipul tău mîndru, timid și fermecător va trebui să-l văd de-acum mereu. Pînă cînd voi obosi foarte tare. Pînă cînd voi obosi pe de-a-ntregul. Oh, Paris, Tu ești neliniștea de îndrăgostit a sufletului meu, în tine simt viața, nebunescul, zădărnicia, tristețea și frumosul. Și de ce oare ar trebui să trăiesc dacă totul în jurul meu ar fi diferit? Tu ești ceea ce vreau, doar tu, oh nebunule, oh frumosule, oh durerosule!...”

Oh Paris, tu ai ținut ascuns pînă atunci sufletul meu, trimițîndu-mi-l apoi în forma unei micuțe muncitoare franțuzoaice, părăsite și zdrențuroase. Prin tine am putut să îmi văd sufletul. Și ce frumos era, și ce frumos ar fi putut el fi – plantat în altă parte.

Astăzi am fost la morgă. Este o mică hrubă urîtă...

Oh Paris, sfînt oraș al plăcerii și durerii, ia-mă la pieptul tău! Îmbrățișează-mă pătimaș, deoarece eu trec peste pe mari abisuri, Morgue e locul pentru astfel de ființe urîte, ticăloase.”³⁸

În același timp, Goga a avut o stare de spirit total diferită. În poeziile sale, Parisul este încarnarea răului, o Gomoră modernă, și nu mai puțin, un Babilon plin de păcate. Cazul este relevant pentru atitudinea celor doi față de oraș, deoarece el merge dincolo de tensiunile politice și naționale ale regatului.

„La geam îmi cînta-n ritmuri cadențate/ Haotica Parisului năvală,/ (...) Ca pe-un ostaș înfrînt de oboseală/ M-a biruit năpraznica cetate, (...) Dar nopțile, cînd umbre moi se lasă/ Și-n jur de mine urlă Babilonul,/ Eu mă visez în sat la noi acasă...”³⁹

„În zorii albi, senină dimineată,/ Tu-mi pari o fată mîndră de la țară,/ Venită la oraș întîia oară,/ Cu gând curat și rumenă la față./ Te prinde însă-n blestemata-i gheară,/ Te zbuciumă vîrtejul de viață,/ Din mii de guri minciuna lui te-nvață./ Stropindu-te cu tină și ocară.../ Insulte cad, batjocura te arde,/ La orice pas culegi o nouă vină/ În rătăcirea ta pe bulevarde./ Așa pe rînd te-ntuneci și, spre seară,/ De praf, de fum și de păcate plină,/ Tu te prăvali sfîrșită și... murdară...”⁴⁰

„Parisu-și urlă vasta nehotină/ Și fără somn se zbate vinovatul.../ E noapte-n jur, de-a lungul și de-a latul,/ De vin, de glume și de-amoruri plină./ Durerile și-au amuțit oftatul,/ Mor visurile sugrumate-n tină,/ Scăldat în rîs, în

aur și-n lumină,/ Pe uliți trece hohotind păcatul.../ Drumeț străin din țări îndepărtate,/ Eu mă strecor prin putreda cetate/ Când după nori mijește aurora.../ Prin boltituri de arcuri triumfale,/ Văd turnurile vechei catedrale,/ Ca două brațe blestemînd Gomora...²⁴¹

S-ar putea argumenta că există un contrast relevant dintre aceste aparent aceleași circumstanțe. Ady a ajuns la Paris în 1904 împreună cu iubita sa Léda. Dimpotrivă, Goga ajunge la Paris după ce o tânără doamnă i-a refuzat propunerile sale matrimoniale. În orice caz, ținînd seama de persistența acestor atitudini față de oraș, acest argument devine problematic.

3.2. Budapesta: metisaj cultural și relații incestuoase între politică și cultură

Așa cum am amintit mai devreme, problema naționalităților a guvernat majoritatea activităților culturale din Monarhia Habsburgică sfîrșitului de secol. Nimeni nu își putea permite să ocolească această dispută mai mult decît centrală. Ea a fost unul din motivele blamării orașului Budapesta. Orașul plătea tribut păcatelor capitalei.

Ady acuza Budapesta ca fiind necultivată, parvenită⁴² și potemkiniană. Adesea el nu menționa explicit numele său. Critica sa era mai degrabă una socială, țintind la conducerea politică. În opera sa, trecutul vine să acuze prezentul și nu să îl înfrunte. Sensul timpului nu este inversat, dimpotrivă, el este întărit.

„Noi am mers tot înainte; noi nu ne-am permis să privim înapoi și să realizăm locul din care am fost aruncați departe. Pentru a realiza acest lucru, această țară trebuie să aparțină cîtorva faraoni și ei sînt cei care țin într-o ticălos de brutală existență, milioanele de oameni. Faraonii au vrut acolo existența marilor structuri și piramide de aici.”⁴³

Convergența ideii de oraș cu aceea de centru politic l-a făcut pe Ady să încerce să scape de acest loc. Atmosfera politică era sufocantă, ceea ce îl făcea să uite de faptul că totuși Budapesta era și capitala culturală, locul unde destinul lui literar ar fi trebuit să se îplinească.

„Pe atunci, chiar la începutul istoriei mele, ca arete, se întîmpla că eram bun, chiar foarte bun. În acest oraș al Budapestei, uniform doar prin incultură, cu maghiara-i haiducească și ebraica franceză, chiar ipocrit în entuziasmul nobil brusc declanșat. Aveam țeasta tare, sălbatică și tristă; la vremea respectivă, existența era inocentă, echipată cu un bilet de liberă trecere către împărăția ungară și cu o religie a întîmplărilor fericite.”⁴⁴

Apoi, tot el scria:

„Am făcut cele mai fantastice planuri de a scăpa – la Londra, ori poate la St. Petersburg ori Moscova – nu, Parisul era înainte de toate. Destinul și schimbările ciudate dar în nici un caz neplăcute, m-au forțat și m-au dus la Paris în 1904; astfel, pentru copilăria și satisfacția mea am putut să ocolesc Bupapesta.... Azi călătoresc mai puțin prin teritoriul unde altădată hoinăream, triumghiul dintre Viena, Paris și Roma... Trăiesc mai mult în Budapesta și în satul meu, și este natural, deși cumva trist, că nu am nici o adevărată casă pe care să mi-o doresc.”⁴⁵

Schorske are perfectă dreptate să sublinieze disconfortul psihologic al esteților și decadenților de la sfîrșitul secolului.⁴⁶ Ady folosea doar cuvinte diferite pentru aceasta, de exemplu *neliniște morbidă*.

„Și orașul care nu poate apare regal și nobil în frumusețea sa, din orice direcție ar fi văzut, este o neînțeleasă grămadă a puterilor de dedemult, a oamenilor divini și a creațiilor [lor]. Sînt încă în Florența; Ar trebui să mai zăbovesc, dar zilnic neliniștea mea morbidă e covîrșită de o nouă și foarte secretă neliniște care este la fel de confortabilă poate ca și o moarte fericită. Curînd, simt asta, va trebui să merg la Roma; Roma însăși, și viața, ca și Budapesta, Parisul, jocurile, memoria, succesul și eșecul vor fi alungate din sufletul meu confuz și trist pentru cîteva săptămîni.”⁴⁷

Spre deosebire de el, nu toți prietenii lui împărtășeau același aprehensiune față de oraș. Dimpotrivă, Budapesta, ca un oraș modern din punc de vedere cultural și social, le furniza un instrument împotriva tradiționalei înapoieri naționale. Ignotus, menționat deja, scria în 1908:

„Ar fi folositor să aflăm cîte lucruri au fost considerate ca fiind ne-ungurești în ultimele decenii... Budapesta nu este maghiară. Dialectul din Pesta nu este maghiar. Bursa de mărfuri nu este maghiar. Internaționalismul nu este maghiar. Capitalul nu este maghiar. Secesiunea și simbolismul nu sînt maghiare. Ideea de a exclude instituțiile religioase din educația publică, sau de a elimina religia din programă nu este nici ea unguerească. Caricatura nu este maghiară. Extrema toleranță față de dragoste nu este de asemeni maghiară. Votul universal nu este maghiar. Materialismul nu este maghiar și nu este maghiar să presupui că poporul și-ar putea schimba instituțiile ...în mod

rațional, în acord cu nevoile lui. Dar mai mult decât orice: cel nesatisfăcut de situația existentă, în mod sigur nu este maghiar și astfel de persoane ar trebui să înțeleagă că trebuie să părăsească țara de care nu este mulțumit.”⁴⁸

Dincolo de opoziția aparentă dintre Ady și Ignotus, există o puternică componentă comună și anume aceeași opoziție față de realitățile politice ungurești și față de conducerea politică de atunci. Amândoi dau dovadă de aceeași „virulentă retorică împotriva conducerii politice” după cum s-a exprimat Gábor Vermes.⁴⁹ Mai târziu, în 1913, Goga a instrumentat această diferență împotriva obiectivelor politice ale culturii maghiare. El și-a construit argumentul pe afirmația că Budapesta nu era chiar maghiară la acel moment, dar el a schimbat argumentul cultural inițial al lui Ignotus din 1908 (mai sus menționat) cu unul etnic spunând că Budapesta este mai degrabă un oraș *jidanzat* și, de aceea, fără nici o justificare pentru supremație culturală (lingvistică).

„Firește, că întrucât se găsesc Unguri între scriitorii dela Budapesta, vei găsi și în scrisul lor note smulse din viața specific ungurească. Cine-ar contesta d. e. caracterul național al paginilor lui Móricz Zsigmond, sau fondul maghiar al strofelor lui Ady? Dar, cum spuneam, cei mai mulți din actualii scriitori, majoritatea hotărâtoare, sînt de origine ovreiască și astfel caracterul dominant e împregnat de dînșii. De aci mulțimea de clișeuri internaționale, accentele de ahasverism modern, orășenizarea pripită a literaturii ungurești. Vorbesc doar, Ovrei! au tot trecutul și prezentul lor, cer cuvînt îndemnurile moștenite, organizarea lor socială, nivelul lor cultural. Ce interes sau înțelegere pot avea acești oameni pentru viața tipic ungurească, de care sînt absolut străini și pe care acolo în babilonul lor improvizat n'au s'o cunoască niciodată? Vor scrie deci în mod firesc din lumea lor de gînduri, vom avea astfel comediile lui Molnár, piesele lui Szomory, baladele lui Kiss, sau strofele lui Szép Ernő. Incontestabil, lucrări de talent, dar toate lipsite de caracter unguresc; toate purtînd pecetea originii autorului și a mediului din care au răsărit.”⁵⁰

Acest mediu lipsit de culoare națională era Budapesta. Același oraș care nu era maghiar pentru Ignotus dar dintr-o perspectivă radical diferită. Chiar Ignotus însuși a fost atins de critica rasistă a lui Goga.

„Cît de departe cad de aceste imagini de la țară creațiunile lor de astăzi și toată literatura actuală dela Budapesta. Mi-a rămas în memorie o pagină extrem de caracteristică a unui scriitor de-al lor, care iscălește Ignotus, îl cheamă, mi-se pare, Veigelsberg, și e șef de școală, directorul celei mai apreciate reviste: *Nyugat*. Scrie undeva despre influența naturii asupra omului modern și accentuează cu multă tărie cît de singur se simte el în mijlocul unui codru de brazi. Natura sălbatică îl enervează, freamătul copacilor îi trezește fiori. Îmi plac parcurile franțuzești, parcurile tunse, îngrijite. Iubesc natura, — cam așa încheie d. Ignotus, — dar numai pînă unde pot simți urmele mîinii omenești...”

Vreți o înfățișare mai caracteristică în care să fie zugrăvit un sentiment al orășanului deslegat de toate intimitățile naturii? Cum să nu fie penibil impresionat de tăcerea unui codru de brazi, acest creier zămislit în umbra zidurilor, domnul Veigelsberg, care de zeci de generații și-a întrerupt contactul cu natura, doar' plumanii lui oboșiți de aerul greu al ghetoului atîtor incarnațiuni anterioare nu supoartă ozonul, frica tradițională a semitelui îl face să tresară la fiecare foșnet. Da, e o pagină tipic ovreiască proza aceasta a dlui Veigelsberg, care în aforismele-i destul de spirituale exclamă undeva: „A múlttal szemben csak egy kötelességünk van: az, hogy elfelejtsük.” (Numai o singură datorie avem față de trecut: să-l uităm.) Cred și eu dle Ignotus, aveți toate motivele...”⁵¹

Această lectură antisemită a rolului cultural și politic al Budapestei a avut la momentul respectiv o țintă foarte precisă: articolul era menit să atace politica culturală guvernamentală, și anume maghiarizarea. Trebuie observat însă că în ciuda direcției antiguvernamentale, articolul începe cu un citat dintr-un discurs al ministrului Zichy, care afirma rolul conducător al culturii maghiare, principalele personaje vizate de Goga fiind tocmai oponenții maghiari ai guvernului. După cum trage concluzia:

„Maghiariza, nu ne poate literatura ungurească prin producția ei actuală, cel mult semitiza, dar pentru asta noi sîntem prea împrieteniți cu codrii de brazi în cari se simte atît de rău dl Leo Veigelsberg.”⁵²

A fost o declarație perfectă în favoarea guvernului lui István Tisza care se găsea în conflict cu radicalii sociali grupați în jurul revistei *Nyugat*. Mesajul util era că cultura modernă și progresivă ce se afirma tot mai puternic în ultima perioadă nu era capabilă să asigure supremația maghiarilor asupra celorlalte naționalități ale regatului. Venind de la un român, această afirmație a fost foarte prețioasă pentru guvern. Era în timpul dialogurilor intense dintre Tisza și conducătorii politici ai românilor, iar Goga se găsea printre aceștia din urmă, pentru a negocia coexistența pașnică a naționalităților. O altă observație este aceea că articolul a fost scris după criza din 1910-1912, după apriga dispută dintre *Tribuna* și *Românul*, și după împăcarea acestora.⁵³ În acest context, ceea ce lipsește este exact radicalismul

social care reprezenta fondul comun al tuturor intelectualilor grupați în jurul revistei *Nyugat*. Fiind înfrînt în disputa publică de ziarul Consiliului Național, Goga a fost gata să își recâștige autoritatea publică jucînd un rol lipsit de scrupule și atacînd pe foștii prieteni de idei.

Cazul lui Goga este puțin mai complicat datorită nesincerității lui. O scurtă trecere în revistă este necesară. Trei faze par a fi importante în înțelegerea fondării intelectuale a atitudinii lui față de oraș. Prima s-a consumat în 1908 și a fost definită de două articole scrise de Goga și Tăslăuanu, articole încare aceștia au dezvoltat argumentul central al poziției lor împotriva elitei tradiționale transilvănene. Primul articol a făcut parte dintr-o dispută dintre Goga și Iorga asupra noii generații de intelectuali și a rolului jucat de Budapesta în formarea profilului lor cultural.⁵⁴ Iorga a fost primul care a acuzat Budapesta ca fiind un element de înstrăinare pentru intelectualitatea românească. În 1908 el a scris:

Tot în Ardeal aflai, cu dînșii, prieteniiile cele mai demne și cele mai sigure, convingerile cele mai nezguduite și mîndria românească cea mai desăvîrșită.

Dar, după bătrîinii crescuți supt Nemți, după bărbații formați prin cetirea cărților, revistelor, ziarelor din România tuturor speranțelor, așa de cald iubită și de mult iertată, vin acum tinerii cari trebuie să învețe la Budapesta.

Un mare oraș jidovesc și american, cu mult zgomot și multă obrăznicie, ca oriunde Evreul își pune pecetea și interesul material stăpînește în toată grosolănia lui. Fum de fabrici și minți cu fumuri; cheiuri de piatră și inimi așijderea; trenuri subterane și uneltiri de același fel; prăvălii de negoț, ca și ziare, politică, literatură de negoț. Cafeneaua e aici ce fusese piața publică pentru Grec și Roman, ce e la noi salonul, clubul. Cultura o aflî pretutindeni, dar în formă utilitară și meschină: știință și literatură ca în foiletoanele lui Ițic și Morîț, idei politice ca în articolele prime ale lui Calman și Leibu, îmbrăcați amîndoi, firește, ca trabanți medievali și cavaleri naționali. Legăturile dintre oameni se fac, se desfac cu ușurință, fără supărare și fără muștrări de cuget: înțelegi bine cum se face ca acela care-ți lîngea tălpile ieri, să te împroaște cu insulte azi. Viața are doar nevoi inexorabile și trebuie să-ți faci loc în ea — zice America—, fie și lovînd pe tatăl tău cu pumnul în obraz. Numai să capeți nume, situație și bani,—ce-ți mai trebuie! Ideile,—jucării care pot fi și într'un fel și în altul, sentimentele, măști schimbătoare ale sufletului lacom și crud.

Și atîția băieți de plugari, de preoți, de meșteri, cari răzbat pînă acolo, se amestecă în acest haos: întîiu uimiți, ei se deprînd apoi, și mulți se contopesc cu mediul. Se întorc cu sufletele oțelite, cu minile pregătite de luptă, cu picioarele iuți la înaintare, cu spinarea moale, adesea și cu fața deprinsă a schița zîmbetul cinic, drept răspuns la orice înfruntare.

*E așa, din nenorocire așa este.*⁵⁵

Goga a reacționat susținînd ideea existenței unei generații *de tineri oțeliți* care nu s-au predat asemei altora în fața Sodomei și Gomorei ungurești. În final, Iorga răspunde mult mai direct plîngîndu-se de lipsa de respect a acestei generații față de dînsul. Fără să știe, el a atins una din cele mai delicate probleme, și anume lipsa de respect a acestor tineri intelectuali, care a înfierbîntat mult spiritele trei ani după aceasta, în criza din 1910-1912. Cel de al doilea articol a fost „*Două culturi: cultura domnilor și cultura țărănilor*”⁵⁶ și a fost publicat de editorul șef al revistei Luceafărul și prietenul apropiat al lui Goga, Octavian Tăslăuanu.⁵⁷ Fundalul acestui articol era datorat consecințelor culturale ale înăbușirii violente a răscoalei țărănești din 1907. *Semănătorismul/Semănătorul* deja apăruse și avea un succes semnificativ. Atunci, Tăslăuanu a dezvoltat o teorie aproape marxistă asupra inutilității straturilor sociale superioare acuzînd *clasa boierilor* că nu are alt rol decît acela de a jefui poporul român veritabil, adică țărănimea. Din acest punct de vedere, Tăslăuanu ilustrează perfect al doilea înțeles al populismului, cel marxist, așa cum a fost el descris de Walicki: o ideologie a celei de a treia căi capabile de a ocoli regimul capitalist.⁵⁷ Tăslăuanu era foarte explicit în articolul său amintind de „*desfîințarea clasei de bogați*.”⁵⁸ Orașul nu e prezent explicit în acest articol, dar dihotomia dintre oraș și sat susține întreaga logică a articolului. După Tăslăuanu, clasa cultă a *domnilor de la oraș*⁵⁹ are o cultură internațională în vreme ce clasa țărănilor, a celor de la sate, are o cultură națională.⁶⁰ Or, unitatea culturală a românilor, singurul element pe care se poate clădi un stat, nu poate fi realizată decît cu ajutorul acestei culturi naționale rurale. La acel moment, acest articol a avut o recepție violentă producînd un adevărat scandal. Aceasta s-a datorat și seriei de editoriale critice semnate de Aurel C. Popovici în *Semănătorul* și intitulate „*Ideii anarhice*”.⁶¹ Disputa era aproape de a degenera într-un duel. Nu este aici locul pentru a discuta această polemică deosebit de interesantă, dar este bine de notat că reacția lui Popovici se baza pe un punct de vedere neoconservativ.

Cea de a doua fază importantă a fost constituită de perioada 1910-1912. Ea este definită de campania *Tribunei* împotriva conducerii politicii românești. De această dată, fundalul era datorat eșecului electoral al Partidului Național Român în alegerile din 1910. Aceleași idei dezvoltate anterior au fost aruncate în luptă împotriva conducătorilor politici români într-o campanie care a agitat viața publică transilvăneană în timpul momentelor cheie ale discutării reformei electorale în Ungaria. Goga a fost principalul personaj al acestei confruntări. Luând multe idei de la prietenul său Tăslăuanu, el nu s-a apropiat de aceeași perspectivă marxistă asupra subiectului disputei cu excepția unor rare momente. El a mizat pe legătura mult mai puternică dintre logica populistă și cea a naționalismului. La urma urmei, Goga era poetul național.

Două articole scrise de Goga împotriva culturii maghiare definesc ultima fază a acestei fondări intelectuale. Era perioada reconcilierii foștilor inamici politici (d.e. ziariștii de la *Tribuna* cu politicienii Consiliului Național). Fundalul era reprezentat de eforturile lui Tisza, la acel moment, prim ministrul Ungariei, pentru o reconciliere cu naționalitățile Ungariei. Atunci, Goga a instrumentalizat niște argumente mai vechi pentru a facilita, poate, aceste încercări de reconciliere politică.

„Valorile estetice au fost modificate, credințele literare s’au schimbat, eroii sa’u înlocuit. Nu mai e literatura militantă, nu mai sînt luptători pe arenă, nu mai vezi tribuni ai revendicărilor naționale. Nu te mai opresc accentele energice ale violenței tiranice, în fața ta se desenează icoane triste, întunecate, clișeuri uzate de artă internațională. Un suflet chinuit, svîrcolirile unui individualism exagerat, un cinism brutal și o frivolitate necunoscută cer cuvînt în producția lor actuală. Țăranul a încetat a mai fi subiect literar, nemeșul se mai ivește abia în cîte o piesă de teatru ca să facă delicia spectatorilor cu poza lui ridicolă. Puntea care ar lega pe cei de azi cu trecutul sufletului unguresc s’a frînt, reflexele elementelor sociale cari au făcut istoria acestui popor nu mai au cuvînt în literatură....

De unde acest aspect straniu al literaturii ungurești de astăzi? Răspunsul e deopotrivă de laconic și lămuritor: Budapesta. Sînt ravagiile Budapestei în aceste pagini străine. Acest oraș pripit, cu americanismul lui, cu cabareturile, cu jidaniul lui, cu jargonul din Dohány utca, cu obscenitățile nocturne, acest furnicar improvizat și-a impregnat pecetea în literele ungurești.... O jumătate de veac petrecută în activitate conștientă a fost de-ajuns ca imigranții să desființeze caracterul unui trecut destul de șters și acceptînd din toate atribuțiile celor învinși numai limba ungurască, modificată după urechea lor, să creieze din Budapesta cel mai puternic emporiu de cultură națională semită.”⁶²

Atacînd precis pe moderniștii maghiari, aceia care erau în mod mai mult sau mai puțin virtual suporteri ai emancipării sociale a celorlalte naționalități din țară, s-ar părea că acest articol a fost o curtoazie față de politicienii maghiari conservatori în perioada critică a discutării reformei electorale. Răspunsul celor țintiți de Goga nu a întîrziat, Ady a fost cel care l-a articulat:

„În primul rînd, trebuie să știți că în România și în București, care încă reprezintă visul Românilor, viața amintește de epoca noastră de aur. Aristocrația scuipe pe mica nobilime, mica nobilime scuipe pe burghezie, burghezia pe țărănime, țărănimea pe cîini, și cîinii pe evrei. Nu vreau aici să mă apuc să mă ocup de evoluția celui mai bine dezvoltat antisemitism al românilor, poate altă dată, dar ura românilor față de evrei are o frumusețe aproape bizantină. În schimb, credința mea este că pe lîngă porția necesară și corectă de antisemitism, pe care-l cultiv cu plăcere împotriva unor arieni, că Dumnezeu a creat un singur lucru bun pentru Unguri, evreii;

Acum mă apropii de motivul secret, ascuns, înfricoșător și semi-conștient al acuzațiilor lui Goga: invidia; această ciudată Ungarie și-a trăit întotdeauna viața, într-o oarecare măsură, cu Europa, prin cruciade, prin protestantism, prin Revoluția Franceză, prin puternica, musculoasa realitate a socialismului....

Ar putea avea un sens minunat misiunea României și a românilor, dar misiunea noastră nu e mai puțin folositoare. Există probabil o pasiune simpatică și mare, datorită căreia [cultura maghiară] reușește să atragă fanatici dintre străini. Pînă acum, cu cît cultura română era mai reală, a noastră era cu atît mai malgré lui, și acest lucru nu trebuie uitat.”⁶³

Ca în multe alte texte, Ady nu menționează orașul, dar orașul este cheia înțelegerii acestei dispute, Goga fiind serios influențat de Budapesta în perioada studenției sale și el a aparținut într-adevăr aceleiași mișcări culturale din capitala culturii ungare. În același timp, frustrarea socială și etnică simțită de Goga l-a făcut capabil să întoarcă pe dos critica împotriva orașului făcută de avangardiștii maghiari. El a fost inspirat de o critică făcută de o altă personalitate culturală influentă la acea dată. Dincolo de elementele critice împărțite, Goga a mers mai departe.

În loc de a privi către Europa modernă, Goga și-a întors atenția către sat și către regiunile înapoiate ale țării. Acolo unde Ady vedea doar un loc promițător pentru un alt început, Transilvania, Goga construia utopia sa paseistă. Din acest punct de vedere, Goga se aseamănă cu alte trei cazuri paradigmatiche. Viena este locul care a oferit cel mai fertil teren pentru utopii sociale și acolo putem afla câteva personaje similare. Cele trei cazuri sînt Georg von Schönerer, Karl Lueger și Theodor Herzl. Ei pot fi înscrisi într-o aceeași mișcare anti-liberală care a adunat toate dezamăgirile față de sistem într-o nouă formă de politică — politica de masă. Toți trei au „confectionat colaje ideologice alcătuite din fragmente de modernitate, viziuni ale viitorului și vestigii reanimate ale unui trecut pe jumătate uitat.”⁶⁴ Pentru cei ce-i urmau, liberalismul însemna capitalism, iar capitalismul însemna evrei.

Tustrei conducătorii au îmbrățișat cauza dreptății sociale și au pus-o în centrul criticii lor împotriva eșecurilor liberalismului. Toți trei legau această aspirație modernă de o tradiție arhaică și comunitară: Schönerer de triburile germanice, Lueger de ordinea socială medievală a catolicismului, Herzl de regatul lui Israel de dinainte de diasporă. Toți trei alături au în ideologiile lor noțiunile de „înainte” și „înapoi,” amintire și speranță, depășind astfel un prezent imperfect în numele unor adepți care deveniseră victime ale capitalismului industrial încă înainte de a se integra în acesta: artizani și zarzavagii, negustori de mărunțișuri și locuitori ai ghetoului.⁶⁵

Este și cazul lui Goga. El a încercat să ofere o similară tradiție arhaică bazată pe amintirea satului său natal. În același fel, trecut și prezent vin împreună împotriva dezamăgirilor prezentului. Cazul lui Goga poate fi interpretat în mod similar cu celelalte exemple vieneze. Reexaminînd principalele argumente ale lui Schorske, majoritatea lor pot fi re-instrumentalizate pentru înțelegerea activității lui Goga. Antiliberalismul este o componentă importantă în articolele lui Goga. Punînd sub semnul întrebării legitimitatea elitelor tradiționale transilvănene, el a fost propulsat drept personalitatea centrală a vieții publice a românilor din Regatul Ungar. Ruptura dintre *cultura farmecului* și *cultura dreptului*⁶⁶ poate fi regăsită, într-o formă mult mai concretă, în disputele dintre literații din jurul ziarului *Tribuna* și avocații din Comitetul Național. În plus, eșecul și/sau marginalitatea socială⁶⁷ par să fi jucat un rol la fel de important pentru destinele și mai ales carierele cîtorva dintre actorii sociali implicați în viața publică transilvăneană. Cazul lui Goga apare aproape paradigmatic. El nu a reușit să-și termine studiile și a renunțat extrem de devreme la aspirațiile de a deveni profesor, aspirații dealtfel susținute mai mult de tatăl său. Pînă la succesul său impresionant, Goga era din punct de vedere social un nimeni. Ținînd seama de așteptările părintelui său, ne putem imagina și un conflict oedipal/generațional, așa cum l-a identificat Schorske de pildă.⁶⁸

„La Universitate se prepara pentru cariera de profesor, se ducea numai la cursurile cari îi plăceau și cetea numai ceea ce îl atrăgea. Studiile universitare le-a întrerupt, fără să-și ia vreo diplomă, din care cauză tatăl poetului era îngrijat și necăjit. Cînd l-am cunoscut, la Sibiu, în vara anului 1905, pe preotul Iosif Goga din Rășinar, acesta a încercat să mă ispitească ce cred despre viitorul lui Tavi. Cînd i-am spus că va fi unul dintre cei mai de seamă scriitori ai neamului nostru, deși vădit măgulit, îmi răspunse ironic „foarte frumos da, scriitorii noștrii mai toți au murit de foame.” Poetul Goga a avut totuși un viitor strălucit, clădit pe talentul său literar. Chiar și cariera sa politică se reazimă pe însușirile sale de scriitor.”⁶⁹

O interesantă coincidență este aceea că recunoașterea publică a lui Goga a coincis cu moartea tatălui său. Dealtfel, el nu l-a menționat niciodată pe tatăl său în poezii, articole sau memorii spre deosebire de mama sa.

3.3. Orașul postbelic: (re)naționalizarea orașului

Ady a murit în 1919 și nu a fost martorul evoluției postbelice culturale către extrema dreaptă. Atunci, după război, maghiarii s-au găsit într-o situație paradoxală. Dacă ei fuseseră foarte ocupați, înainte de război, cu construcția statului național pe o foarte slabă bază demografică națională, cu alte cuvinte, ocupați cu construcția asemănărilor, de această dată, într-o mult mai omogenă Ungarie post-Trianon, ei au reînceput să reinventeze diferențele. Dezső Szabó, un epigon al lui Ady, a dovedit o foarte caracteristică poziție în cultura maghiară postbelică. În povestirea sa *Satul înlăturat*, el consideră Budapesta ca „orașul plin de păcate”, un loc ce ar trebui maghiarizat.⁷⁰ Ideea nu era nouă. Înainte de război, scriitorii ca Lajos Biró (1880-1948), Gyula Hegedűs (1887-1972) și Dezső Szomory (1869-1944) au văzut Budapesta ca pe un oraș spoliator, „mai ales cînd schițele lor descriu destinul tinerelor fete de la țară care își încearcă norocul în marele oraș.”⁷¹ Nu este o particularitate deosebită a Budapestei de a fi fost metaforic înfruntată de o tînără de la țară, ci acesta este mai degrabă un topos al literaturii occidentale imitate și interiorizate ca atitudine și sentiment. Dezső Szabó, considerat drept unul din fondatorii

populismului maghiar, descrie în nuvela lui *Satul înlăturat*, gândul unuia din personajele sale privind pe fereastră, spre Budapesta:

*„Ideea unei noi cuceriri a patriei, pentru a se umfla în mușchii lui ca un cuvânt din Damasc... A cuceri viața, a face maghiarele schlemiels (balek), care au fost jefuiți de orice, să devină stăpînii tuturor piețelor, a tuturor raselor, dar nu începînd cu începutul, nu cu legile exploatării, ...ci dintr-un impuls instictiv interior... Avînd acest om anacronic, saturat cu democrație, motiv pentru care el va îndrepta cu furia poștei de viață spre a deveni un negustor, bancher, politician, industriaș, soldat, artist și, dacă e necesar, să devină cămătar, sau excroc, fără a ajunge vreodată ca aceștia să se exploateze și să se înșele reciproc.”*⁷²

Așa cum s-a exprimat Schorske,⁷³ cel de al doilea val de arhaism (neo-populism sau țărănism) a adus ceva forte diferit față de cel anterior: lipsa de simpatie față de orășean. Mila a fost înlocuită cu ură, iar atitudinea antiurbană literară a devenit o prejudecată și reacțiile de tipul defensiv și optimist s-au translatat pe niște coordonate mult mai ofensive și fataliste. Este cazul liderilor de opinie protonaziști.

Octavian Goga este un exemplu particular de scriitor care a traversat toate stadiile de la literatura antiurbană la politica de extremă dreaptă. Este destul de interesant că unele din argumentele lui au fost păstrate și chiar reinstrumentalizate în condiții politice diferite. El a scris despre orașul înstrăinat, și fără îndoială că Budapesta a rămas referința principală a discuției. Într-un discurs ținut la Academia Română în 1937 el a relansat un atac anterior, din 1913, deja menționat, împotriva vieții culturale budapestane ținînd de această dată orașele românești. El spunea:

„De ce-am reînviat acest depărtat examen al unor stări din altă parte, de ce-am desgropt foile îngălbenite în care judecam penetrațiunea semită la unguri? Răspunsul e simplu și logic: Fiindcă și la noi a început să se întrevadă un fenomen similar, aceleași cauze producînd aceleași efecte. Adeseori recitînd scrisul de-acum un sfert de veac, am senzația stranie că se zugrăvesc nenorocirile noastre, că numai numele proprii sînt schimbate și că o brutală ironie a sorții ne-a împărtășit cu o dureroasă intervertire de roluri.

Da, domnilor colegi, Israel e călător. Israel nu se fixează, Israel a venit și la noi. Cum, cînd și în ce număr, nu e acum momentul să lămurim chestiunea.... Adevărul e că infiltrația, ca și consecințele, copiază aproape pas cu pas fazele procesului unguresc. Cronologia doar e într-o întârziere de vreo două decenii, dar e același plan strategic cunoscut: mișcarea de învăluire dela periferii spre centru. Etapele se escaladează metodic: comerț, industrie, bănci, moșii, blokhauri la orașe, gazete... Scara a fost urcată cu plan și cu socoteală. Ei bine, acum Israel s'a hotărît să facă și literatură românească. A atins cel din urmă popas, a intrat și în templu. Pînă acum vreo douăzeci de ani intenția nu putea fi bănuită. Abia în gazetărie dacă se încerca timid o strecurare anonimă, urmărind mai mult beneficiul arginților decît patima călimării....

*Totuși minunea s'a întîmplat, corcimea s'a instalat în literatura noastră. Aceasta e o constatare de fapt riguros exactă care trebuie stabilită aici cu toată obiectivitatea cupolei Academiei Române de sub care se desprind astăzi comentariile noastre. Cînd s'au așezat noii oaspeți și-au adus desigur cu ei tot bagajul sufletesc. Nimeni nu va trage la îndoială că există o fundamentală diferențiere de psihologie între ei și noi. Deci nimeni nu va contesta că odată cu această incursiune literatura românească se resimte de manifestarea unui nou climat de gîndire.... În acest chip se explică denaturarea noastră literară, după exemplul Budapestei de care vorbeam. Astfel avem în cărțile apărute la București criticismul de azi, tendința caricaturală, rînjetul sarcastic, fuga de natură, citadinismul, histeria erotică, accentele libidinoase și accesele de pornografie. Cu felul lor de a vedea, cu aparatul lor de înregistrare, orice subiect cît de local primește un nou botez intelectual, care nu e al nostru.”*⁷⁴

Această atitudine nu s-a restrîns numai la problemele culturale. Odată cu dezvoltarea carierei politice a lui Goga, interesul său s-a reorientat către politica națională, problemele construcției statului și centralizarea instituțională. Literatura și jurnalismul nu au mai reprezentat centrul preocupărilor sale.⁷⁵ Un articol anterior indică această schimbare. El scria în 1924:

„Într'unul din articolele recente, d. N. Iorga, după o vizită la Cernăuți, subliniază caracterul străin al acestui oraș, deslipit de orice tradiție românească și rămas în toate rosturile lui neatins de influențele vizibile ale vieții noastre de stat...

Din nenorocire însă, aprecierile d-lui Iorga, inspirate de Cernăuți, se protivesc aproape la toate orașele mai de seamă de pe teritoriul provinciilor alipite. Pretutindeni geneza lor e identică. În lupta cu guvernarea dușmană, suprafața românească a Ardealului, Bucovinei și Basarabiei a fost semănată cu pete de străinism, adăposturi parazitare ale elementului dominant. Ele au fost și-au rămas insule etnice distincte, care și astăzi prin toată

structura lor reprezintă balastul trecutului. După naufragiul protectorilor de ieri, rezonanța de odinioară persistă încă. Dela Sighetul Marmației sau Oradea-Mare și pînă la Tighina sau Cetatea-Albă, patrimoniul de veacuri al neamului suportă aceste escrescențe anormale, care sînt într'o permanentă tensiune surdă cu marele tot.... O statistică a demografiei orașelor din provinciile unite, ne arată un tablou cu desăvîrșire întunecat....

Realitatea, deci, care nu ne poate amăgi, e că trăim tot prin formula istorică consacrată: sîntem un popor de săteni risipiți pe întinderea acestui pămînt. Orașele, redute necucerite încă, le stăpînesc alții. Învăluirea lor îndelungată și migăloasă e opera viitorului.

În mod global vorbind, burghezia la noi, prin diferențierea ei de suflet și de sînge, ia aspectul unei pături parazitare și nu îndeplinește o funcțiune specială pentru întărirea organismului național.... Printr'un fatal proces de desrădăcinare sufletească, tot centrul de greutate al problemelor de stat s'a mutat la oraș, pierzînd din vedere că clădim pe un temelie șubred, și că urmărind aceste ținte e un parado, orice invocare a intereselor naționale....

Neglijarea satelor și preocupările pur burgheze au creat o situație de dezechilibru interior care a culminat în atîtea clipe tragice ale războiului nostru. A continua însă acest sistem de guvernare, înseamnă astăzi a întări un rezervoriu de forțe străine, a înlătura orice putință de asimilare din partea lor și-a deschide între sate și orașe o prăpastie de rasă."⁷⁶

El a mers chiar și mai departe și s-a referit literalmente la lagăre de concentrare în ideea de a curăți ori de a naționaliza orașele. Sub influența ideii de stat totalitar și a unei imagini organice a națiunii, Goga a transformat orașul dintr-o temă literară într-un subiect al politicii sale. El a recuperat oarecum dimensiunea anterioară a radicalismului său social distilîndu-l prin experiența sa naționalistă. Într-o conferință la Cluj din 1933, el spunea:

„Așezarea noastră administrativă ieșită din votul universal a avut grave consecințe. Întîi, descentralizarea excesivă care a reînviat, perpetuînd astfel vechile granițe, apoi principiul electiv exagerat a făcut astăzi din țaran un votant perpetuu, care votează de dimineața pînă seara, din Ianuarie pînă 'n Decembrie, cu toții și înșelînd pe toți. Autonomia orășenească de asemeni a devenit un adevărat atentat la ideea națională și la principiul dreptății mai ales în provinciile unite. Orașele noastre sînt astăzi pur și simplu reprezentantele unei idei ostile statului românesc. Stăpînirile trecute au înfipt în carnea noastră orașele ca pe niște piroane. Ar fi fost logic și drept, ca noi să fi rectificat toate nedreptățile trecutului și să fi românizat aceste orașe. În alte țări, pentru a afirma autoritatea de stat și pentru a rectifica nedreptăți trecute, principiul electiv a fost dat deoparte....

O altă categorie de străini sînt cei invadați în țară în ultimul timp ca într-o nouă Californie, străini al căror număr se urcă azi la peste 500.000.

Pentru a scăpa de ei sînt două mijloace, unul așa zis civilizat și anume: să prezentăm Ligii Națiunilor un tablou al acestor străini necetățeni români după niciun tratat și după nici o lege și s'o rugăm să-i invite să părăsească țara repatriîndu-se. Dacă cu acest sistem elegant n'am scăpa totuși de ei, aș face lagăre de concentrare, pentru aceste elemente periculoase.

Chestiunea evreiască este reală, iar bogăția evreilor trebuie considerată ca o sfidare a sărăciei noastre generale. La orașe s'a creat o întregă clasă de oameni de afaceri rentabile care mai toți sînt evrei și mulți din ei necetățeni români."⁷⁷

Poetul pătîmirii noastre a devenit unul dintre cei mai de extremă dreaptă politicieni. El a transformat celebritatea sa literară într-un capital simbolic enorm care i-a permis să rămînă aproape de centrul scenei politice românești⁷⁸ în ciuda rezultatelor mediocre înregistrate de partidele în care a activat. Acest capital a fost complet risipit pînă în 1938, cînd guvernul său a fost destituit de rege în favoarea instituirii dictaturii regale; această pierdere ireparabilă a fost poate și unul din motivele morții sale premature.

4. Personalitate vs. geniu

Așa cum a fost deja menționat, unul dintre factorii cheie care pot oferi o interpretare a diferențelor dintre Ady și Goga este importanța pe care a avut-o radicalismul social pentru fiecare dintre ei și, nu mai puțin important, autenticitatea devotamentului lor pentru idealurile sociale afirmate. Amîndoi au început cu o critică virulentă a realităților sociale și a ierarhiilor, dar după 1906 și mult mai vizibil după 1912, Goga a mutat discursul său revoluționar într-o cu totul altă cheie. Anti-liberalismul, anti-capitalismul, anti-semitismul și naționalismul au înlocuit emanciparea socială a țaranilor. Această transformare a fost paralelă cu o alta, tot atît de importantă, și

anume, transformarea *poetului pătimirii noastre* într-un conducător politic național. Această tranziție a fost posibilă datorită particularității calității a lui Goga de a adopta termeni, concepte și chiar sloganuri de la alții.

Un fragment din Eugen Ionescu ne-ar putea ilumina în ideea de a distinge o diferență profundă dintre cei doi scriitori luați aici în considerare. El credea că:

„Geniul este o formidabilă lipsă de personalitate, geniul este un om de o zgomotoasă și miraculoasă lipsă de autenticitate: de existență proprie.

Ca să-l admire, oamenii trebuie să-l cunoască. Îl cunosc recunoscînd. Recunoscîndu-se ei toți, în ceea ce au mai inautentic în ei, mai comun tuturor, mai general, în geniul. Geniul este o uriașă sumă a locurilor comune ale omenirii. Geniul este ceea ce e general; al nimănui și al tuturor.

Geniul este numai o valoare de expresie: o colecție pusă la îndemînă de istoria ingeniozității tehnice. Un fel de moment ritmic, de necesitate istorică, în istoria asta care merge paralel cu noi, unicii.

Gloria este astfel actul narcisic al umanității în general, care se închină în fața propriei sale imagini, reflectate în oglindă, în geniul.

Un om mediocru este mai autentic decît un geniu, pentru că e viciat de mai puține locuri comune; sau de locuri comune mai șterse, mai plate, mai uzate și deci mai puțin opace, mai translucide prin care își poate întrezări umbra foarte incertă a unicității sale. Geniul are locuri comune strălucitoare, colorate, substanțiale, înnoite, și nu se poate regăsi.”⁷⁹

Luînd în considerare această opinie a lui Eugen Ionescu despre recunoașterea publică și celebrarea geniului, o anumită afirmație a lui Ady este ilustrativă.

„Nu știu nimic despre revoluția care s-a deslănțuit chipurile în numele meu... Eu nu am vrut să fiu nimic altceva ... decît un nou om autentic, Endre Ady.”⁸⁰

Simetric opus, Goga scria:

„... nu sînt decît continuatorul normal al simțirii generale, pe care, în mod firesc, am dus-o și eu cu un pas mai departe....

Așa de rare sînt întîlnirile dintre sufletul meu și mine însumi! Se întrepune paravanul durerilor publice, între vrerea mea și posibilitățile mele de elaborare intelectuală.”⁸¹

Calitatea autorului de a avea personalitate difuză din punct de vedere social, de a fi deosebit de receptiv la diverse influențe și de a putea fi identificat cu reprezentarea impersonală a națiunii creată de el însuși, par a fi aproape de logica internă a populismului. Din acest punct de vedere, Goga poate fi considerat un reprezentant al populismului, al spiritului lui, ceea ce contrazice întrucîtva analiza lui Walicki. Punctul cheie este acela că această reprezentare este în relație cu o formă sau alta de personalizare a populismului or, tocmai această personalizare face această afirmație problematică.

Problemele psihologice ale dezvoltării unei reale și bine articulate personalități ne dau ocazia de a construi un anumit model *ad hoc* al formației intelectuale și al carierei publice care să poată fi confruntat cu biografiile intelectuale ale altor intelectuali ai începutului de secol XX.

Acest model are șase stadii patologice. În primul stadiu, un tînăr elev din provincie, care poate fi un sat sau un mic oraș periferic, are o experiență traumatică a modernității. Trimis departe de satul său natal, într-un oraș mare unde totul este diferit, tînărul băiat trebuie să supraviețuiască printre străini. Este o barieră ontologică care trebuie transgresată și îndeosebi această transgresare este problematică. Uneori chiar și limba este un obstacol suplimentar pentru acomodarea lui la noul mediu social. Fără un suport cultural pentru aceste noi realități, tînărul nostru intră într-o simbolică competiție cu alții, asemeni lui. Unica referință socială rămîne bătrînul său sat natal. Astfel, în aceste circumstanțe, realitatea este exilată în tărîmul fanteziei și amintirilor care concurează noul și straniul mediu înconjurător.

În următorul stadiu, tînărul student demonizează mediul social urban golindu-l de orice valoare. Este momentul cînd i se dezvoltă o atitudine anti-urbană. Dar, la sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea, orașul însemna liberalism, economie de piață și nu mai puțin evrei, cel puțin pentru centrul și estul Europei. Astfel, discursul anti-urban primește ingredientele necesare pentru a dobîndi mai multă substanță. Noile elemente sînt anti-liberalismul, anti-capitalismul și anti-semitismul, toate fiind în bună măsură interschimbabile deoarece țintesc o aceeași realitate.

Stadiul al treilea este atins atunci cînd anxietatea față de oraș devine discurs public. Unica formă aflată la îndemînă este retorica populistă. Pentru aceasta există două opțiuni. Una este teoria celei de a treia căi capabile să

ocolească epoca capitalistă, cealaltă este ideologia hegemoniei maselor rurale. Amîndouă atacă dezvoltarea urbană, prima ca teorie a progresului și cea de a doua, ca legitimitate socială. Nu este lipsit de importanță faptul că o carieră jurnalistică apare aproape ca un element obligatoriu al acestei traiectorii.

Urmează stadiul în care succesul retoricii populiste joacă rolul principal. Pentru aceasta, două condiții importante sînt necesare. Una dintre ele este lipsa de personalitate și/sau autenticitate, mai precis identificarea aproape perfectă cu o entitate colectivă lipsită de consistență care poate juca rolul de umbrelă identitară pentru mari mase sociale. Cea de a doua este capacitatea de a crea etos impersonal colectiv, care în același timp să-l propulseze pe autor în centrul hărții simbolice a comunității imaginate. Neîncrederea în realitatea socială dată, considerată coruptă de viciile modernității, alimentează permanent o creativitate socială care este foarte seducătoare în perioade de derută socială. Succesul acestei retorici este atins atunci cînd autorul ei devine un adevărat arhetip al colectivului a cărei imagine/identitate a propus-o el însuși. Aceasta îi conferă un capital enorm care poate fi folosit pe scena publică.

Finalitatea capitalul simbolic dobîndit în urma succesului public al acestui discurs populist este cel mai adesea lupta politică. Aureola conferită de exemplaritatea identitară a eroului în cauză se impune ușor în fața concurenților săi și în fața publicului larg. Discursul politic reia practic toate temele literare sau jurnalistice anterioare, preschimbate de această dată în program politic. Faptul că toate aceste teme se găseau deja în mentalul social nu face decît să radicalizeze discursul politic și mai mult. Anti-urbaismul, anti-liberalismul, anti-capitalismul și anti-semitismul, converg inițial într-un program anti-democratic și/sau totalitar care tinde să remodeleze întreaga societate. Dintre aceste elemente, anti-semitismul dobîndește treptat locul central în virtutea faptului că poate defini cel mai bine pe cei din afara comunității fără a îndepărta posibilității aderenței ai respectivului program politic. Anti-semitismul în acest caz joacă rolul de catalizator și valoarea sa agregativă e mult mai importantă decît cea intrinsecă. Succesul său este și eșecul sau sfîrșitul său în măsura în care politica de mase sfîrșește invariabil prin a fi orientată împotriva maselor.

Acest model diferențiat în șase stadii este fără îndoială un model ideal bazat pe un caz singularizat în felul său. El nu poate avea o valoare explicativă, ci doar una interpretativă, care poate eventual indica o mai bună cale de abordare a apariției populismului la sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea. Astfel, cazurile extreme, dar mai ales elementele care le particularizează în cotextul dat, se dovedesc a fi deosebit de utile. Un scurt fragment dintr-un articol scris în 1906 de Constantin Stere poate sugera adevărata dimensiune pe care astfel de cazuri o va fi putut atinge în imaginarul social și în dezvoltarea intelectuală a elitelor la începutul secolului.

„Dar orice vor decreta profesionalității critice, îndrăzesc o profeție: Octavian Goga e merit să ajungă poetul favorit al intelectualilor români.

Intelectualul român!...

Caracteristica unui adevărat intelectual e că dînsul are nevoie de un element idealist în viață, nu poate trăi fără el, de azi pe mine, ca „barbarii sănătoși”, care mulțumesc lui Dumnezeu, că și-au putut petrece viața „cum au apucat-o dela părinți”, fără zbucium și „veșnica căutare” a lui Lessing, dacă el își vinde sufletul pentru un blid de linte, intrînd în slujba „triumfătorilor”, desăvîrșind procesul de adaptare la cererile tubului digestiv, — nu mai e intelectual, în realitate n’a fost niciodată un adevărat intelectual.”⁸²

Asemenea modele normative și biografice revoluționare trebuie să fi influențat pe mulți dintre tinerii care mai apoi s-au înrolat în legiuni sau gărzi de fier. O relaxare a specificului național și a istoriei lui nu poate fi decît benefică pentru înțelegerea unora dintre marile crize ale societății românești. O abordare comparativă a fenomenelor culturale și sociale cum ar fi naționalismul, populismul sau anti-semitismul, apariția extremismului politic putînd fundamenta o bază nouă și mai legitimă de înțelegere a lor. Or, parafrazîndu-l pe Goga, *aceleași cauze produc aceleași efecte.*

5. Epilog

Personajele amintite în acest eseu au dispărut de mult. Memoria scrierilor lor a fost sever diminuată de perioada comunistă. Totuși multe din imaginile sau stereotipurile de altă dată au supraviețuit cu succes acestei epurări culturale. Nu e lipsit de interes faptul că ele au fost instrumentate de regimul comunist⁸³ fiind integrate în vulgata națională. Astăzi cititorul mass mediei românești, nu rareori întîlnește referințe la „mormîntul părinților de la poalele

Făgărașului”, și asta într-o critică la adresa vieții politice și sociale cotidiene. Orașele sînt încă *străine* de spiritul românesc, iar *eternitatea s-a născut tot la sat*. Modernitatea, urbanismul, capitalismul, liberalismul sînt încă străine sau cel puțin departe de preocupările culturale ale multor intelectuali. Mai mult, în ultima vreme există timide și/sau sfîngace încercări de recuperare. Memoria reprimată odinioară revine de astă dată cu aureola unui bagaj cultural legitim.

O altă circumstanță agravantă este cea că datorită presiunii ideologice exercitate de comunism, studiile istorice au pierdut dimensiunea lor culturală. Asta înseamnă că istoricii sunt condamnați la a lucra cu fapte și documente oficiale în timp ce alte artefacte culturale sunt lăsate pe seama istoriei literaturii. Un rezultat concret al unei atât de ciudate *diviziuni sociale a muncii* între științele umaniste este că un număr enorm de opere este consecvent omis de majoritatea cercetătorilor. Un exemplu este o serie de emisiuni destinate recuperării lui Octavian Goga găzduite de *Atena 1* în 1997. Istorici și comentatori de seamă ai vieții academice românești au resuscitat imaginea poetului, publicistului, politicianului Goga, și toate acestea fără un minim de referințe bibliografice. Cineva ar putea spune că în România s-a petrecut un dramatic divorț dintre istorie și cultură; istoricii nu mai sunt și oameni de cultură.

În măsura în care clasici ai literaturii române nu beneficiază de opere complete editate, fapt de înțeles dealtfel datorită inconfortului pe care astfel de apariții le-ar putea cauza, și mai ales în măsura în care distanța critică a comentatorilor unor astfel de opere este pusă în paranteze de ideologia naționalistă, memoria trecutului nostru nu poate fi decît o piedică în calea viitorului. □

NOTE

1. Octavian Goga, **Pagini noi** (București: Editura Tineretului, 1967), p. 80. Toate citatele date în prezentul eseu respectă forma originală cu excepția traducerilor.

2. Endre Ady, *Nacionalisták* [Naționaliștii] în Endre Ady, **The Explosive Country. A Selection of Articles and Studies 1898-1916** [Țara explozivă. Selecție de articole și studii 1898-1916], (Budapesta: Corvina Press, 1977), p. 17.

3. Vezi Răzvan Pârâianu, *Poets vs. Politicians: Fin-de-Siècle Budapest and the Dissolution of the Transylvanian Romanian Traditional Politics* [Poeti versus politicieni: Budapesta Fin-de-Siècle și disoluția politicii tradiționale românești] în Marius Turda (ed.), **The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in East-Central Europe** [Grădina și atelierul: Diseminând istoria culturală în Europa Centrală și de Est], (Budapesta: Europa Institut & CEU, 1999), p. 76-96.

4. Carl E. Schorske, *The Idea of the City in European Thought: Voltaire to Spengler* [Idea de oraș în gîndirea europeană de la Voltaire la Spengler] în Oscar Handlin și John Burchard (editori), **The Historian and the City** [Istoricul și orașul] (Cambridge: The M.I.T. Press, 1963).

5. Ady, p. 110.

6. Andrzej Walicki, **The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists** [Controverșa asupra capitalismului. Studii asupra filozofiei sociale ale populiștilor ruși] (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1989).

7. Schorske, *The Idea of the City*, p. 96.

8. Trebuie spus că „succesiunea temporală” ale acestor trei modele este relativă și nu poate susține nici o distincție temporală în subiectul de față.

9. Schorske, *The Idea of the City*, p. 109.

10. Cîteva articole referitoare la această temă trebuiesc specificate aici: Lee Congdon, *Endre Ady's Summons to National Regeneration in Hungary, 1900-1919* [Apelurile lui Ady Endre la regenerare națională în Ungaria, 1900-1919], **Slavic Review**, vol. 33, No. 2 (Iunie 1974), pp. 302-322; Péter Hanák, *Social Marginality as a Cultural Creativity și The Start of Endre Ady's Literary Career (1903-1905)* [Începutul carierei literare a lui Endre Ady], în Péter Hanák, **The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest** [Grădina și atelierul: eseuri de istorie culturală ale Vienei și Budapestei], (Princeton: Princeton University Press, 1998); Miklós Lackó, *Cultural Revival in Hungary During the First Decade of the 20th Century and the New Folklorism* [Renaștere culturală în Ungaria primului deceniu al secolului al douăzecilea și noul folclorism] în **Etudes Historiques Hongroises 1985 — publiées a l'ocasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois** (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1985), pp. 645-657; György Lukács, *The Importance and Influence of Ady* [Importanța și influența lui Ady], **New Hungarian Quarterly**, vol. 10, no. 35, (1969), pp. 13-55.

11. Marianna Birnbaum, *Budapest in the Literature of the Fin-de-Siècle* [Budapesta în literatura Fin-de-Siècle], în Gy. Ránki (ed.), **Hungary and European Civilisation**, Indiana University Studies on Hungary, vol. 3. (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1989), p. 338.

12. Lee Congdon, p. 305.

13. Ibid.

14. Ady, *Afacerea Duk-Duk*, (**Nyugat**, 15 Noiembrie 1908), citat în *ibid.*, pp. 318-319.

15. Birnbaum, p. 338.
16. Toți acești reformatori erau strînși mai mult sau mai puțin în jurul revistei *Nyugat* (Vestul/Occidentul) care a apărut pentru prima oară în 1908 sub conducerea editorială a lui Ignotus.
17. Schorske, *The Idea of the City*, p. 103.
18. Ibid., p. 104.
19. Acesta este și motivul datorită căruia succesiunea temporală a celor trei atitudini considerate de Schorske este relativă. Pe de o parte avem în plină desfășurare procesul de modernizare care ordonează temporal aceste atitudini, iar pe de altă parte procesul inerent de aculturație exercitat de marile metropole culturale face ca să poată fi găsite amestecuri ciudate de orașe nedezvoltate și manifestări antiurbane.
20. Bender, Thomas și Carl E. Schorske (eds.), **Budapest and New York. Studies in Metropolitan Transformation: 1870-1930** [Budapesta și New York. Studii în transformare metropolitană], (New York: Russell Sage Foundation, 1994), p. 2-3.
21. John Breuilly, **Nationalism and the State** [Naționalismul și statul], (Manchester, Manchester U.P., 1993), p. 22
22. Mircea Zăciu consideră că recepția publică a operelor lui Goga a suferit două mari eclipse. Prima a fost în perioada interbelică ca rezultat al provocării moderniste, iar cea de a doua în perioada de început a comunismului când opera lui a fost interzisă de către politrucii culturali datorită tradiționalismului/țărănismului de care dă dovadă și datorită activităților politice anterioare ale autorului. Mircea Zăciu, **Ordinea și aventura** (Cluj: Dacia, 1973), p. 47; Mircea Zăciu, **Ca o imensă scenă, Transilvania...** (București: Fundația Culturală Română, 1996). Trebuie subliniat însă un alt element important. Orașele românești au fost dezvoltate abia în timpul regimului comunist. Opera lui Goga a revenit în prim-planul vieții culturale românești abia după încheierea acestui proces firziu de urbanizare.
23. Acest paragraf este o parafrază după H. G. Wells, **Războiul lumilor**.
24. Joseph Held, *Antecedents* [Antecedente] în Joseph Held (ed.), **Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society** [Populismul în Europa de Est. Rasism, naționalism și societate], (Boulder: East European Monographs, 1996), p. 2.
25. R. Pipes, *Narodnichestvo: A semantic Inquiry* [Narodnicism: o problemă semantică], **Slavic Review**, vol. xxiii (1964), no. 3 (Septembrie), p. 458 citat de Walicki, p. 3.
26. Walicki, p. 9.
27. Miklós Lackó, **Populism in Hungary: Yesterday and Today**, [Populismul în Ungaria: Ieri și astăzi] în Joseph Held, p. 110.
28. Există și o altă distincție care corespunde cu aceasta ofensiv/defensiv. Este vorba de două faze ale populismului, prima este o fază care dă dovadă de un ton optimist și profetic și cea de a doua mult mai sobră și cu accente dramatice. Ea a fost propusă de Giță Ionescu în Ghiță Ionescu și Ernst Gellner (eds.), **Populism: Its Meanings and National Characteristics** [Populismul: înțelesul și caracterul său național] (Londra, 1969), p. 98.
29. Există o interesantă relație între populismul defensiv și reacționarism perfect ilustrată de cartea lui Aurel C. Popovici, **Naționalism sau democrație: o critică a civilizațiunii moderne** (București: Minerva, 1910).
30. Birnbaum, p. 332
31. Octavian Goga, **Fragmente autobiografice** (București, Editura Cartea Românească, 1933), p. 37;
32. Walicki, p. 27.
33. Endre Ady, *Visszamegyek a falumba* [Mă-ntorc în satul meu] traducere de Costa Carei, apărut în **Nyugat**, 1908. Endre Ady, **Poemele tuturor tainelor** (București: Grai și suflet — Cultura Națională, 1995), pp. 146-147. E menționat și de Birnbaum, p. 338.
34. Radicalismul social este o componentă de netăgăduit a poeziilor sale în schimb e mai puțin vizibil în articolele sale. Trebuie spus că aceste poeme, cele din 1906, au reprezentat cel mai prețios capital simbolic al lui Goga în cariera sa politică și publicistică.
35. În 1906, primul volum de poezii al lui Goga a fost numit „*cântarea pătîmirii noastre*” iar Goga însuși „*apostol al înstrăinatului Ardeal*” de către Constantin Stere într-o recenzie dedicată lui.
36. Eugen Lovinescu, **Memorii. Aqua Forte** (București, Minerva, 1998), p. 59.
37. Ady era cu patru ani mai mare decât Goga.
38. Ady Endre, *Levél Párizsból* [Scrisoare din Paris], în **The Explosive Country**, p. 44-48.
39. Octavian Goga, *Paris* în **Poezii**. (București: Editura pentru literatură, 1963), p. 182.
40. Goga, *Ziua* în **Poezii**, p. 183.
41. Goga, *Notre Dame* în **Poezii**, p. 184.
42. Vezi Birnbaum, p. 338.
43. Ady Endre, *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* [Pe marginea unui codex necunoscut al Corvinilor], în Endre Ady, **The Explosive Country**, p. 84.
44. Ady, *A Magyar Pimondan*, în Endre Ady, **The Explosive Country**, p. 179.
45. Ady, *Autobiography* [Autobiografie], în Endre Ady, **The Explosive Country**, p. 275-277.
46. Schorske, *The Idea of the City...*, p. 110.
47. Ady, *Utak és csalódások* [Călătorie și dezamăgiri], în Endre Ady, **The Explosive Country**, p. 257.

48. Ignóty, *A magyar kultúra és a nemzetiségek* [Cultura Maghiară și naționalitățile], *Nyugat* I (1904), no. 4, p. 225; citat în Judith Frigyesi, **Béla Bartók and Turn-of-the-century Budapest** [Béla Bartók și Budapesta sfârșitului de secol], (Berkeley: University of California Press, 1998), p. 83.
49. Gábor Vermes, **István Tisza. The Liberal Vision and Conservative Statecraft of A Magyar Nationalist** [István Tisza. Viziunea liberală și arta guvernării a unui naționalism maghiar], (New York: East European Monographs, 1985), p. 159.
50. Octavian Goga, *Două suflete; două literaturi. Luceafărul*, XII (1913), no. 6, p. 181.
51. Octavian Goga, *Un anacronism: cultura maghiară*, republicat în Endre Ady, **Összes prózai művei** [Opere complete], vol. xi, (Budapesta: Akademiai Kiadó, 1970-1982), p. 203.
52. Ibid.
53. Vezi N. Iorga, *O primejdie pentru viața morală a Românilor de „dincolo”* în **Neamul Românesc**, III (1908), nr. 25 (26 Februarie), pp. 385-387; O. Goga, *Generația nouă*, în **Țara noastră**, II (1908), nr. 11 (Martie 9), pp. 87-88, republicat în O. Goga, **Însemnările unui trecător — Crîmpeie din zbuciumările de la noi** (Arad: **Tribuna**, 1911), pp. 40-46; N. Iorga, *D. Octavian Goga și noua generație de „dincolo”* în **Neamul Românesc**, III (1908), nr. 32, pp. 496-497.
54. Acest citat este relevant, cu precădere datorită tonului și a vocabularului folosit, petru sursele intelectuale ale revoltei tinerilor oțeliți de peste câțiva ani. Nicolae Iorga, **Un pericol...**, p. 386.
55. Octavian Tăslăuanu, *Două culturi: cultura domnilor și cultura țăranilor* în **Luceafărul**, VII (1908), No. 4 (April), p. 59-64.
56. Vezi Octavian C. Tăslăuanu, **Octavian Goga – Amintiri**, (București: „Bucovina” I.E.Torouțiu, 1939); și Octavian C. Tăslăuanu, **Spovedanii** (București: Ed.Minerva-Seria „Memorialistică”, 1976).
57. Walicki, **The Controversy over the Capitalism**, p. 3, 9.
58. Tăslăuanu, *Două culturi...*, p. 63.
59. Ibid.
60. Această idee era comună multor tribuniști și ea a fost adesea instrumentată împotriva frunțașilor politici ai românilor. Slavici a expus-o adesea în articolele și broșurile sale. Vezi și **Închisorile mele** (București, Alfa & Paideia, 1996), pp. 211-219.
61. Aurel C. Popovici, *Ideii anarhice*, în **Semănătorul**, VII (1908), I no. 19 (May 4), p. 394-398; II no. 20 (May 11), p. 415-418; III no. 21 (May 18), p. 435-437, IV no. 22 (May 25), p. 456-458.
62. Octavian Goga, *Un anacronism...*, p. 200-201.
63. Endre Ady, *Goga Octavian vándjai* [Acuzațiile lui Octavian Goga], în Ibid., p. 17-19; Prima apariție în 16 Mai 1913 în **Nyugat**. Fragmentul a fost tradus cu ajutorul și bunăvoință d-lui Balázs Trencsényi.
64. Carl E. Schorske, **Viena fin-de-siècle. Politica și cultură** (Iași: Polirom, 1998), p. 116.
65. Schorske, **Viena fin-de-siècle**, p. 161.
66. Vezi Carl E. Schorske, *Grace and the World: Austria's Two Cultures and Their Modern Fate* [Grația și Lumea: cele două culturi ale Austriei și destinul lor modern] **Austrian History Yearbook**, vol. XXII (1991), pp. 21-34.
67. Vezi Péter Hanák, *Social Marginality and Cultural Creativity in Vienna and Budapest (1890-1914)*, [Marginalitate socială și creativitate culturală în Viena și Budapesta (1890-1914)] în Emil Brix și Allain Janik, eds. **Kreatives Milieu Wien um 1900**. Munchen, 1993, pp. 128-174.
68. Vezi Carl E. Schorske, *Generational Tension and Cultural Change: Reflections on the Case of Vienna* [Tensiuni între generații și schimbare culturală: reflecții asupra cazului Vienei], **Daedalus**, vol. 107, tema curentă: Generations, (fall 1978), pp. 111-122.
69. Tăslăuanu, **Spovedanii**, p. 146.
70. Miklós Lackó, *The Role of Budapest in Hungarian Literature: 1890-1935* [Rolul Budapestei în literatura maghiară: 1890-1935], în Bender și Schorske, p. 354.
71. Birnbaum, p. 339. Este aceeași idee ce l-a inspirat pe Goga în poezia sa *Ziua* mai sus amintită.
72. Deszso Szabó, **Elsodort falu** [Satul înlăturat], citat în Miklós Lackó, *Populism in Hungary*, p. 115.
73. Carl Schorske, *The Idea of the City*, p. 108.
74. Octavian Goga, *Infiltreații străine în literatura română. Discurs rostit la Academia Română la 21 Aprilie 1937*, în Goga, **Discursuri**, p. 57-72.
75. Tema orașelor alogene era destul de răspândită în anii '30 dar Goga e singurul care poate ilustra evoluția parcursă de-a lungul a trei decenii de această idee.
76. Octavian Goga, *Orașele* în Octavian Goga, **Mustul care fierbe** (București: Imprimeria statului, 1927), p. 409-412.
77. Octavian Goga, *Transformarea sufletească a României. Conferința de la Teatrul Național, rostită cu ocazia sfințirii Catedralei din Cluj în Noiembrie 1933* în Goga, **Discursuri**, p. 53-55.
78. Vezi Tăslăuanu, **Spovedanii**, p. 146.
79. Eugen Ionescu, **Nu** (București: Humanitas, 1991), p. 183-4.
80. Lee Congdom, pp. 318-319.
81. Octavian Goga, **Fragmente autobiografice**, p. 29, 44.
82. C. Stere, *Cîntarea pătimirii noastre...* în **În literatură**, Iași: Viața Românească, 1921, pp 50-51.
83. În această priviță vezi excelent articolul Bernard Paquetteau, *Sous la glace. L'histoire. Les rapports du nationalisme et du communisme en Europe de l'Est*, în **Le Débat**, 1995, no. 84 (martie-aprilie), pp. 105-120.

*

Răzvan PĂRĂIANU (1965, București) este absolvent al Facultății de Electronică și telecomunicații din cadrul Institutului Politehnic București (1990) și al Facultății de Istorie, Universitatea din București (1997). Între 1997-98 a fost student al Facultății de Istorie din cadrul Central European University, Budapesta, unde în prezent este doctorand. Autor al studiului Poets vs. Politicians: Fin-de-Siècle Budapest and the Dissolution of the Transylvanian Romanian Traditional Politics, publicat în The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in East-Central Europe.